

PRED 200 GODINA

U svojoj, nažalost neobjelodanjenoj, disertaciji o kajkavskim molitvenicima prikazao je dr. Nikola Sertić misnu pobožnost u kajkavskim molitvenicima 17—19 stoljeća (str. 235—264). Jedni molitvenici pružaju vjernicima različite subjektivne molitve i popijevke kod svete mise, neovisne od liturgijskog teksta misnog Ordinarija i Proprija. Drugi donose djelimični prijevod ili parafrazu misnog Ordinarija protkan subjektivnim molitvama. Treći, konačno, daju potpuni prijevod misnog Ordinarija i ponešto iz misnog Proprija za veće blagdane.

Misna pobožnost subjektivnog tipa u većini kajkavskih molitvenika 17—19 stoljeća nadovezuje na Isusovu muku i smrt na križu. *Putni tovaruš* Katarine Zrinske, supruge Petra Zrinskog, pogubljenog 1671. u Bečkom Novom Mjestu, prvi put izdan u Veneciji 1661. i onda opet u Ljubljani 1715, zapravo nema misnih molitava. Donosi samo petnaest pobožnih molitava sv. Brigite »hasnovitih svakomu človiiku moliti navlastito pri Maše«. To su kratka razmatranja o Isusovim bolima, trpljenju i smrti na križu. Po njemačkom predlošku. Bratovština Muke i smrti Isusove u Zagrebu izdala je 1678. molitvenik za sv. misu s 36 kratkih molitava i 36 slika iz Muke Isusove. Josip Ernest Matijević (1742—1808), germanista, sumišljenik i suradnik biskupa Vrhovca, uvrstio je u svoj molitvenik *Vnogoverstna pobožnosti kerščanske sveršavanja*, štampan u Zagrebu 1802, misnu pobožnost sa slikama iz Muke Isusove, povezanima s dijelovima sv. mise. Na jednoj je stranici slika što svećenik radi kod žrtvenika i prizor iz Muke Isusove kao *retable* nad oltarnom menzom, a na drugoj molitva koja razjašnjuje događaj i primjenjuje na život. Slike i tekst preuzeo je Matijević iz tadašnjih njemačkih molitvenika. Ovaj su način prisustvovanja sv. misi prihvatili mnogi molitvenici 19. stoljeća. Tako na pr. *Put vu nebo* (Zagreb 1858), *Ključ nebeski* (Zagreb 1883, bez slika), *Zvončec nebeski* (Zagreb 1884), *Jezuš moja želja* (Zagreb 1895).

Ova prva skupina kajkavskih molitvenika vodi vjernike da za vrijeme sv. mise obavljaju svoju privatnu pobožnost, nevezanu uz liturgijski tekst. Druga skupina povezuje vjernike sa svećenikom kod žrtvenika dijelom subjektivnim slobodnim molitvama, dijelom i prijevodima ili parafrazom iz

misnog Ordinarija. Zato dr. Sertić zove ovaj način misne pobožnosti miješanim tipom. Od 1640. do 1892. nabrojio je 15 kajkavskih molitvenika s miješanim tipom misne pobožnosti. U ovom nizu molitvenika mnogi je izdavač »polec svoje glave« mijenjao molitve. Najvažniji su u ovoj skupini molitvenici: *Molitvene knjižice* Nikole Krajačevića D. I. (1640), *Pobožne molitve* Baltazara Milovca D. I. (1678) i *Nebeska hrana* Jurja Muliha D. I. (1748).

Krajačević ističe da ima »više dobrih modušev, kemi su se Kristuševi verni navadili pobožno Meše poslušati; né ni ovo najgorši, ki se ovde polaže, po imenu za priproste ljudi, ki pisma ne znaju«. Upozoruje vjernike da sv. žrtvu ne prikazuje samo svećenik na oltaru, nego i svi prisutni vjernici »ki su pri Meše navzoći, te s njim navkup Mešu služe, svoje hotenje s njegovom hotenjem vu Mešne službe skupa sklepljući, te želeći del imeti vu Mešnom Aldovu«. Ne sasvim dosljedno Krajačević već zatim preporuča da vjernici istodobno sa svećenikom izmole Opću ispovijed, a onda da počnu »svoje čislo moliti«. Kod prikazanja neka daruju »Gospona Kristuša Ocu Bogu« i neka se spomenu »Kristuševoga na križnom dreve podignjenja, kak da bi ga očima videl vu živem kipe«. Sve do podizanja ne donosi nikakove određene molitve. Tek za podizanje navodi »Zdravo budi presveto Telo... Zdrava budi plemenita... Kerv«. Iza pretvorbe slijedi prepjev »Hvalim te i dičim nevideno Božanstvo« i »Odkup moj i plaća peklenskoga sužanstva«. Zatim molitve »Duša Kristuševa posveti me«, »Gospone Jezuš Kristuš živoga Boga«, »Molimo tebe«. Prije svećenikove pričesti »Gospone, nesem vreden«. Nakon misnikove pričesti »O sveto Gošćenje« sa subjektivnim dodatkom, prijevod psalma »Hvaletе Gospona vsi narodi«, te molitve »O predragi Odkupitel« i »Vsemogući vekivečni i premožni Bože«. Drugo, nešto izmijenjeno izdanje Krajačevićevih *Molitvenih knjižica*, određeno za zagrebačku Bratovštinu muke i smrti Isusove, izdao je Baltazar Milovec D. I. 1657 (?).

Pobožne molitve, štampane u Beču 1678, vjerojatno u redakciji Baltazara Milovca D. I., preuzimlju neke molitve iz Krajačevićevih *Molitvenih knjižica*, ali daju ponešto parafrazirani i skraćeni prijevod Reda i čina mise (bez konzekracije). Na str. 164—246 nalaze se antifone i molitve od *Svetkov čez leto*. To su blagdani Isusovi, Marijini i ostalih svetaca. Nedjelje nisu zabilježene. I antifone i molitve prijevod su ili parafraza liturgijskog teksta, često uz oduži dodatak subjektivnog tipa

Pobožne molitve bile su određene za Bratovštinu sv. Barbare na Brdovačkom Polju u crkvi sv. Vida, i posvećene Barbari i Ivani Mariji Drašković od *Trakoštana grada*. U tom se molitveniku već očituje značajan utjecaj liturgije na molitveni život vjernika.

U svojem molitveniku *Nebeska hrana*, štampanom u Zagrebu 1748, upozoruje Juraj Mulih D. I. (1694—1754) da »svete Maše poslušanje človeku vu smertnom grehu postavljenomu na dušno zveličenje né (nije) najemno, niti hasnovito« (!). Zato svetuje da svi prije mise izmole pokajanje »Gospodine Bože, vjerujem vu te...«. Iza toga slijedi općenito *alduvanje svete Maše*. »Zatem more se pobožno moliti Čislo, ali ovde postavlene molitve, ako ne vse, končema nekoje, kuliko bude moguće«. *Gloria, Credo*, odgovor na *Orate fratres*, predslavlje i *Sanctus*, spomen živih i mrtvih, *Nobis quoque peccatoribus, Libera nos, Agnus dei, Suscipe sancta Trinitas*, prevedeni su ili parafrazirani. Kod pjevane mise mogu se, prema Mulihu, »moliti i druge molitve. Kakti Čislo, Officium, ali Litanie Bl. D. M., ali od Presv. Trojstva... kak se vu ove knige obilno najde«. Drugo izdanje Mulihove *Nebeske hrane*, izašlo u Zagrebu 1779, prilično je izmijenjeno, ali misna pobožnost ostala je jednaka kao u prvom izdanju. Još je više, prema novim prilikama, izmijenjeno treće izdanje, štampano u Zagrebu 1815. U pobožnost kod sv. mise unišlo je više liturgijskog teksta. Prva dva izdanja donose sve do *Gloria* privatne molitve. Treće izdanje prevodi pristupne molitve »Kada Mašnik pred stenžicama Oltara moli«, spomen za žive, *Libera nos, Agnus Dei* i prvu molitvu prije misnikove pričesti. Četvrto izdanje, objelodanjeno u Zagrebu 1853, oslanja se opet na prvo izdanje što ga je uređio sam Mulih, *Tovaruštva negda Jezuševoga* Mešnik. Peto izdanje izašlo je 1883. u Zagrebu, bez Mulihova imena u naslovu. Dr. Sertić smatra da nije sasvim uspjelo. U trošnom primjerku kojim se služio dr. Sertić nedostaju stranice 32—65. To je upravo onaj dio gdje su bile misne molitve.

Mulihov molitvenik *Nebeska hrana* u znatnoj je mjeri utjecao i na druge molitvenike. Tako na pr. na *Molitvenu knjižicu* (Zagreb 1821), *Hižu zlatu* franjevca Lovre Bogovića za ugarske Hrvate (Šopron 1778) i *Novu hižu zlatu* prisičkog farnika u Mošonjskoj županji Jožefa Ficka (Šopron 1829). Sve je te molitvenike obradio dr. Sertić u svojoj disertaciji. *Nova hiža zlata* imade manje liturgijskog teksta u misnoj pobožnosti, a više molitava subjektivnog tipa i popijevaka. Iz reda i Čina

mise preuzet je prijevod *Gloria in excelsis, Vera Apostolska*, parafraza prikaznih molitava, predslovlje, spomen za žive i mrtve, Oče naš, prva misnikova molitva prije pričesti, *Blagoslovi nas Bog* kod blagoslova i *Evangelje s. Jivana I*, »Na početku biše Rič«. Duhovne popijevke *Jačke* obuhvaćaju gotovo polovicu čitavog molitvenika (str. 260—504). Za nedjeljno misno bogoslužje određene su *Nediljne Jačke* (str. 260—338). U njima su opjevana evanđelja za cijelu liturgijsku godinu, kao zamjena za hrvatski tekst evanđelja.

Neimenovani autor izdao je, po želji *nekoje Gospe, službenice Boga*, u Zagrebu 1763(?) *Kratek navuk od svete Meše kakoti i molitve pod njum*. Građu za ovu knjižicu uzeo je od L. A. Muratorija i iz pisama sv. Franje Saleškog, kako to sam spominje u naslovu. U predgovoru veli spomenuta neimenovana gospođa: »Ja ne kudim niti odmećem pobožne one molitve i načine koje imaju vnogi poslušati svetu Mešu, nego samo i ovoga na prvo dajem, najsi zebere vsaki kojega hoće«. Pouku o sv. misi preuzimlje autor od L. A. Muratorija i naglasuje: »Sveta Meša poleg svoga substva i bitja nikaj drugo né (nije), nego sam Kristuš, Aldov za nas Bogu Otcu alduvan, kojega vsi alduvati dužni jesmo. Istina je, da sam Mešnik, kako na to odebran, čini i izveršava kak zovu Posvećenje iliti premenanje Substva kruha i vina na substvo tela i kervi Jezusa Kristuša. Kaj vindar aldova dotiče se, né (nije) sam Mešnik, nego vsi jesu alduvati moraju. Odkuda né sam Mešnik koji služi, nego služe s njim i vsi verni, koji odluju. Kako ovo iz vseh molitvi ke su pod svetem Mešim vidi se . . . Odkuda né sam Mešnik koji služi i alduje, nego vsi verni s njim skup služe i alduju«. Dalje nastavlja: »Vsaki sudit more, kulik kinč, kulik najem, kulika naša pobožnost je Sveta Meša. Ja zaisto tak štimam, da vsa ljudih nedostojnost i nemarlivost, koju pod svetum Mešum nekoj imaju, od drugut ne izhaja, nego kajti kinča ovoga ne znaju i ne misle da i oni onde služe i alduju, ali končema alduvati bi morali . . .«. Zatim donosi ponešto skraćeni i gdje-gdje parafrazirani prijevod reda i Čina mise počevši od prikazanja do uključivo molitve *Suscipe sancta Trinitas* i blagoslova na kraju mise. Navodi i razloge zašto donosi »molitve . . . koje sveta Mati Cirkva i Mešnik pod Mešum moli«. Jer i drugi narodi tako mole; jer te molitve iskazuju što je sv. Misa i što u sebi sadržaje; »kajti vrijedno je da pokehdob i ti služiš i alduješ, ono moliš i alduješ, kaj moli i Mešnik«; jer imamo veću korist kad svoje molitve ujedinito

s molitvama Crkve; i konačno «kajti Svete Matere Crkve ovo volja je, koja zbog ljudi ki takaj služe i alduju, nesamo s Diaškem, nego grečkem, Židovskem i Slovenskem jezikom, svetu Mešu služiti dopušća, zbog ljudi okolu stojećih». Za prvi dio mise (do prikazanja) ne daje nikakovih molitava. Samo upozoruje da vjernici probude čin vjere, ufanja i ljubavi, da se od srca pokaju za svoje grijeha i da obnove krsni zavjet. Misne molitve završavaju molitvom *prid blagoslovom* »Primi, o presveto Trojstvo« i blagoslovom »Blagoslovi nas, vsemogući Bože, Otec, i Sin, i Duh Sveti. Amen«. Nema početka Ivanova evanđelja, nego molitva *po Meše* »O milostivni i pravi Otec naš nebeski...«.

Otac talijanske historiografije i znameniti liturđičar L. A. Muratori (1672—1750) izdao je u Veneciji 1747. pod pseudonimom Lamindo Pritanio traktat *Della regolata Divozion de' cristiani* i namijenio ga Mariji Ani kneginji Lichenstein, supruzi Josipa Vjenceslava kneza Lichtenstein, vrhovnog zapovjednika carskih oružanih snaga u Lombardiji. U 26 poglavlja raspravlja jednostavnim načinom o pravilnoj pobožnosti kršćana. Posebnu je pažnju skrenuo na sv. misu (poglavlje 14—19), na štovanje svetih (poglavlje 20), na zapovijedane blagdane (poglavlje 21), pobožnost prema Bl. Dj. Mariji (poglavlje 22), štovanje svetačkih relikvija i svetih slika (poglavlje 23), te na pučke pobožnosti (poglavlje 24). On želi ukazati na to u čemu se sastoji prava i istinska kršćanska pobožnost, razlikujući je od onih oblika pobožnosti koji su periferni i površni. Kao izdaleka upozorava i na one »pobožnosti« koje nisu daleko od sujevjerja.

Osim ovog izvornog izdanja na talijanskom jeziku posjeduje sveučilišna knjižnica u Zagrebu i dva kasnija latinska izdanja. Jedno, štampano u Veneciji 1760. pod naslovom *Lamindi Pritanii seu Ludovici Antonii Muratorii De recta hominis christiani Devotione Opus, nunc primum ex Italico sermone in Latinum Bernardi Lamae opera conversum*. I drugo, štampano u Beču, povodom javne obrane teza *De divini Verbi Incarnatione* (Ivan Nunković) i *De legibus et censuris* (Matija Gjuric) u pečuškoj katedrali 1761. Mletačko je izdanje pripadalo Adamu Alojziju Baričeviću (1756—1806), našem literarnom historičaru i znamenitom latinisti. Baričević je svojom rukom na slobodnoj stranici, prije naslovnog lista, upisao i potpisao bilješku, pisanu latinskim jezikom, u kojoj izriče

želju da bi biskupi i kler prihvatili i vjernicima predavali načela što ih je Muratori iznio u ovoj knjizi.

Oba latinska izdanja donose *Monitum izdavača*, datirani u Beču 23. rujna 1759, iz kojega saznajemo da je Kongregacija Indeksa zabranjenih knjiga, po odredbi Benedikta XIV, nakon svestranog i pomnogo proučavanja, 17. prosinca 1753. proglašila da se ovoj Muratorijevoj knjizi s vjerske strane ne može staviti ni najmanji prigovor. »Nam, quantum ad doctrinam, quae in eo (libro) continetur, censuere (Patres) eam esse undequaque piam orthodoxamque. Illa vero, quibus Auctor adversatur, quaeque criminationibus locum dederant, ex luculentissimo gravissimi viri, cui amplissimorum Patrum mens nota probe est, testimonio constat, esse vel certas manifestasque sacrarum rerum depravationes, vel insipientes ad superstitionem caeteroqui nimium proni popelli opiniones, quas Catholica Ecclesia nunquam probavit«. Naime, Benedikt Piazza S. J. oštro je napao Muratorijev traktat *Della regolata Divozion* osporivši mu ispravnost doktrine. *Lamindus Pritanius redivivus* obeskrjepio je, nakon Muratorijeve smrti, ove prigovore u *Epistola Paraenetica ad Patrem Benedictum Piazza e S. J. Censorem minus aequum Libelli della Regolata Divozion de' Cristiani, di Mamindo Pritanio, videlicet di Ludovico Antonio Muratori*. Ta je obrana štampana u Veneciji 1755.¹⁾

Nakon uputa o sakramentu pokore prelazi Muratori na sakrament Euharistije i odmah dodaje da će istodobno govoriti o žrtvi sv. mise. Time daje na znanje da su žrtva N. Z. i sv. pričest u sv. misi usko povezane. I zaista, na str. 177 izvornog talijanskog izdanja čitamo: »Sv. Misa nije drugo do obnova posljednje večere... kada je Božanski Spasitelj Isus Krist je konzekrirao kruh i vino i dao apostolima svoje Tijelo

¹⁾ Ni Carlo Antonio Donadoni OFM, rođen u Veneciji 1672, umro u Šibeniku 1756 kao šibenski biskup, nije se slagao s Muratorijevim prijedlogom da se smanji broj zapovijedanih blagdana u kojima se ne smiju raditi težački poslovi. Bula Urbana VIII. »Universa per orbem« od 13. IX 1642. propisala je za opću Crkvu sve nedjelje i k tomu 33, odnosno 34 svetkovine kao zapovijedane blagdane. U zagrebačkoj biskupiji porastao je broj zapovijedanih svetačkih blagdana od 1094 (25) do 1511 na 41. Pri tome su ispala dva stara blagdana (Našašće sv. Križa i sv. Gerardo), a pridošlo je 18 novih. Dodamo li k tomu 10 zapovijedanih blagdana iz temporalna vidimo da je u Zagrebu krajem 15. i početkom 16. st. bilo gotovo toliko blagdana koliko i nedjelja u godini. Tako reći svaki treći dan bio je praznik. Težnja za redukcijom zapovijedanih blagdana bila je, dakle, razumljiva iz ekonomskih razloga.

i svoju Krv pod sakramentalnim prilikama... Zatim je preporučio i odredio da njegovi vjernici obnavljaju spomen ove presvete večere govoreći: Ovo činite na moj spomen...» Pozivajući se, zatim, na apostola Pavla (I Kor. 11, 26) Muratori ističe da sv. Misa ne obnavlja samo spomen posljednje večere, nego da ujedno i predstavlja (*rappresenta*) Spasiteljevu muku (str. 179). Budući da je Euharistija prvotni, pače jedini bitni predmet sv. Mise, treba Misu posmatrati i kao žrtvu i kao sakrament N. Z. (248).

U 16. poglavlju Muratori odgovara na pitanje koji udio imadu vjernici u sv. Misi kad joj prisustvuju. Ne zaustavlja se kod onog dijela Mise koji prethodi Prikazanju, jer je očito da se taj dio odnosi na vjernike. Naglašuje da u stanovitom smislu samo svećenik žrtvuje u ime Krista, Crkve i vjernika, ali da i prisutni vjernici, zajedno sa svećenikom, udioništvoju u prinošenju žrtve. Isto se tako mogu i vjernici, iza svećeničke pričesti, u sv. misi pričestiti. Samo je konzekracija isključita funkcija svećenikova (str. 198). Mnogi vjernici nisu uočili ovu važnu istinu, jer se misa služi latinski, a većina vjernika davno već ne razumije taj jezik. To je osnovni razlog zašto vjernici ne mogu stvarno sudjelovati u prinošenju sv. mise prikladnom pobožnošću prateći misnikove molitve i čine. Zato Muratori želi živim narodnim (talijanskim) jezikom izložiti red i čin sv. Mise kako je služi misnik. Usput spominje da je Oratorijanac Pierre le Brun²⁾ već izdao francuski prijevod, što ga je na talijanski jezik prenio Teatinac Don Anton-Marija Donado u Veroni 1740. Nema više razloga da Misa potpada pod disciplinu Arcani. U dva naredna poglavlja daje Muratori, uz kratak komentar, talijanski prijevod reda i čina Mise i — kao primjer — prijevod promjenljivih dijelova misnog obrasca za petu nedjelju iza Bogojavljenja. U latinskim je izdanjima ne samo komentar, nego i red i čin Mise, kao i Proprij pete nedjelje po Bogojavljenju, štampan latinskim jezikom. Latin-

²⁾ Pierre Le Brun (1661—1729) izdao je u Parizu 1716—1726. *Explication littérale, historique et dogmatique des prières et des cérémonies de la Messe* u 4 sveska. U prvom svesku obradio je rimski obred, a u ostalima ambrozijski, galikanski, mozarapski, aleksandrijski, etiopski, antiohijski, armenski. Pošto je srednjim putem između Amalarova simbolizma i naturalizma Klaudija de Vert. Le Brunovo djelo doživjelo je u 18 st. 13 izdanja. Na latinski ga je preveo G. A. Dalmaso i izdao u Veneciji 1770. Prvi svezak, obično u izvratku, štampan je u 19. st. 14 puta. Čitavo djelo ponovno je u kritičkom izdanju izdao E. Bonnardet u Parizu 1949.

ska su izdanja povećala publicitet Muratorijeva spisa, ali latinski je tekst reda i čina mise i misnog obrasca pete nedjelje po Bogojavljenju oslabio Muratorijevu osnovnu misao i nakanu: »hic ego Missae ordinem, et excellentissimas ejus preces illis exponere aggrediar, qui ejus (sc. Latini) sermonis sunt imperiti; nec prorsus intelligunt, quidnam Sacerdos circumstantium nomine a Deo requirat, dum rem divinam facit« (mletačko izdanje 178, bečko 200).

Da osvjetli potrebu i opravdanost čitanja poslanice i evanđelja na živom narodnom jeziku pripovijeda Muratori da se u Tirolu, iza latinskog teksta, naródu čita njemački prijevod poslanice i evanđelja, a u Kotoru da se pjeva *in lingua Schiavona*, kako je to bilo i u Moravskoj, prema 247. pismu pape Ivana VIII (218/219; »in Illyricam linguam translata populo cantari solent« (mletačko izdanje 189, bečko 213).

Ovaj Muratorijev spis nije molitvenik, nego liturgijsko-pastoralni traktat o pravilnoj pobožnosti. Tako i naš *Kratek navuk od svete Meše* nije molitvenik, nego samo uputa kako da vjernici kod sv. mise sudjeluju sa svećenikom koji služi sv. misu. Naš se *Kratek navuk* vjerno drži Muratorijeva razlaganja i predaje ga u skraćenom obliku. Nepoznati pisac bavio se mislju da i opširnije piše o tom predmetu. Možda je htio vjernicima pružiti hrvatski prijevod misala. To bi bio logični zaključak iz njegova razlaganja. Ne znamo, zašto to nije učinio. U *Kratkom navuku* odstupa od Muratorija samo u tome, što ne donosi riječi konzekracije i što u red mise ne umeće misni Proprij. Pretvorba kao da i za njega još uvijek potpada pod disciplinu *Arcani*. Još je čitavo stoljeće trebalo proteći dok jedan kajkavski molitvenik dade vjernicima u ruke potpuni red i Čin mise, protkan umecima iz misnog Proprija. Ipak je naš *Kratek navuk od svete Meše* bio veliki korak naprijed u pravcu liturgijske pobožnosti vjernika kod svete mise.

Možda je glas našeg nepoznatog Muratorijeva sljedbenika bio ušutkan. Sinoda u Pistoji (1786) ponovno je naglasila Quesnelovu tezu o potrebi da i obični vjernici, a ne samo kler, mogu (kod sv. mise) sjediniti svoj glas s glasom čitave Crkve. Na traženje Ljudevita XIV osudio je Klemens XI konstitucijom »Unigenitus« 8. IX 1713. Qunesnelovu tezu kao janzeniističku (*propositio* 86, D 1436). Konstitucijom »Autorem fidei« od 28. VIII 1794 osudio je Pijo VI želju sinode u Pistoji »de usu vulgaris linguae in liturgicas preces inducendae« riječima: »falsa, temeraria, ordinis pro mysteriorum celebratione prae-

scripti perturbativa, plurium malorum facile productrix« (D 1566). Sve je to bilo historijski uvjetovano. Pravilno shvaćena ideja općeg svećeništva i sudjelovanja vjernika s misnikom u sv. misi još nije bila sazrela i jasna. Vjernici su trebali sv. misu naprosto slušati i gledati obavljajući pri tom svoje privatne pobožnosti ili pjevajući na svom narodnom jeziku neli-turgijske pobožne popijevke. Misa je bila rezervirana »sveće- ničkoj kasti«.³⁾

U toj pastoralno-liturgijskoj pustoši iznenaduje *Knjiga molitvena saderžavajuća med ostalemi reda s. Meše kak Me- šnik pri oltaru služi i druge vnoge cirkvene molitve za pobo- žno potrebuvanje verneh keršćenikov katolikov, na svetlost dana dobrotivnem dopušćenjem Poglavarov v Karlovcu. Pri- tiskano i dobiti se može kod Joh. N. Prettnera*. U predgovoru čitamo: »Ljubljeni zveličitel naš zapovedal je u duhu, i istini Boga moliti. U duhu: to jest s nutrenemi čini, i čutenji vere, ufanja i ljubavi, naklona, zahvalnosti, skrušenosti, pobožnosti. U istini: to jest s zvunskemi čini, običaji bogoslužnosti, ali s

³⁾ Milanski nadbiskup I. K. Montini upravio je 7. II 1958. svome kleru pastirsku poslanicu o liturgijskoj obnovi u kojoj ističe: »Liturgija nije čin samih svećenika, nego i vjernika koji u njoj sudjeluju na njima svojstven način. Kao bogoštovni čin djelatnost svećenika ima punu važnost sama po sebi... Ali enciklika »Mediator Dei et hominum« traži i sudjelovanje vjernika: »Socius christifidelium labor requiritur«... Ne možemo se zadovoljiti s time da imamo crkve pune svijeta, da je u njima prisutna bezlična gomila, bezna- čajna masa koja prisustvuje svetom obredu duševno rastresena ili bez nutarnje jedinstvenosti... Osjećaj zajedništva mističkog tijela Kristova kod liturgijskog sastanka neće potisnuti ličnu pobožnost, već je traži i podupire... Da vjernici mogu sudjelovati u liturgiji treba da vide i čuju... Treba sve učiniti da mogu vidjeti i čuti... vidjeti žrtvenik... čuti riječ svetoga obreda i razumjeti što se zbiva. Sveti obredi ne smiju ostati nepristupačni shvaćanju vjernika kao da su neke esoterične formule... I, konačno, treba da vjernici dje- luju. Samo tako će sudjelovati u svetim činima, posebice u sv. misi, u pjevanoj i u čitanoj...«. Gledom na pjevanu misu nadbiskup Montini upućuje na poznate odredbe Sv. Stolice i rezervira tu temu za posebnu kasniju pastirsku poslanicu. Za čitanu misu preporuča prije svega uvođenje dobro poučenih i uvježbanih lektora koji će glasno na narodnom jeziku čitati stanovite dijelove sv. mise. Zatim zajedničko molenje Gloria i Credo i zajedničko pjevanje prikladnih i dobro izabраниh pučkih pobožnih popijevaka. Osobito stavlja svome svećenstvu na srce brigu za mlade pjevače, zvane *pueri chorales*. Isp Ephemerides Liturgicae Vol LXXVII 1963 Fasc. IV 229—239. Čitav je ovaj svezak od preko 120 stranica ispunjen liturgijsko-pa- stirskim poslanicama i izjavama kardinala I. K. Montinija, današnjega Pavla VI.

takvemi, s kojimi se Bog pristojno časti, i koje sv. Mati cirkva od Duha Sv. podvučena je naredila... Kajti pak skoro sva služba božja u stranskom jeziku derži se... da verno ljudstvo vender razme, i zna, kaj Redovniki činiju, dužnost je duhovneh Pastirov, običaje svete Matere Cirkve rastolmačiti. I nut ovoj stranki nekuliko zadosta včiniti bilo je nekanenje ovu knigu molitvenu na svetlo dati, u kojoj nahadaju se vnoge molitve cirkvene od reči do reči u naš domorodni jezik prenešene, kakti: Red sv. Meše, Molitve Nedeljne i nekojev svetkov, molitve pri davanju sv. Krizme, nad Betežniki, vmirajućem, i za verne Mertve«. Daklé, u stvari, djelomični prijevod misala i obrednika. Kao misnu pobožnost donosi ovaj molitvenik vjerni kajkavski prijevod čitavog misnog Ordinarija, dodajući misni obrazac nedjelje Presv. Trojstva iz misnog Proprija (s poslanicom 2 Kor. 13, 11—13). Evo, kako prevodi riječi pretvorbe: »Koj predi nego je terpel, vzel je kruha u svete i poštuvane ruke svoje, i s zdignenemi očmi u nebo k tebi Bogu Otcu svojem svamogućemu, tebi zahvaljujući blagoslovil je, prelomil, i dal vučenikom svojem govoreći: Vzmite, i ječte iz ovoga svi, Ar ovo je Telo moje. Spodobnem načinom po večeri vzešši i ovoga prehvalenoga Keliha u svete i poštuvane ruke svoje i pak zahvaljujući blagoslovil, i dal vučenikom svojem, govoreći: Vzemite, i pite iz ovoga svi, Ar ov je Kelih Kervi moje, novog i vekivečnog zakona, skrovnost vere, koja za vas, i za vnoge prelejana bude na odpušćenje grehov. Ovo kuliko puti činili budete, na moj spomenek činite«. Na str. 139—206 ovog molitvenika nalaze se kolekte za nedjelje i svetačke blagdane pod naslovom *Cirkveno leto iliti Zavjete molitvah nedeljneh, i nekojeh svetkov*. Autor upozoruje čitaoca da može ove molitve u određene dane uvrstiti u misni Ordinarij: »Zmed ovih... molitvah moreš svigdar jednu vzeti... pod svetum Mešum... za pesmum Angelskum Dika na visini Bogu«. Osim toga upućuje vjernike na *knige Evangeliumske*, gdje će naći poslanicu i evandelje za sve nedjelje i blagdane. I zaista, g. 1851. izašla su u Zagrebu, s dopuštenjem nadbiskupa Hau lika, *Čtejenja i evangelijumi na sve nedelje i svetke celoga leta za potrebovanje nadbiskupie zagrebačke*. *Vremenokazitelj gibijveh svetkov* teče od g. 1842. do 1878. Iz toga izvodi dr. Sertić ispravan zaključak da je »valjda« prvo izdanje bilo 1842.

Doista su 1842. u Zagrebu izašla *Čtejenja i Evangeliumi na vse nedelje i szvetke celoga leta za potrebovanje slavne*

biskupije zagrebečke. To je u stvari kajkavski prijevod misala koji sadrži Temporal i Sanktoral liturgijske godine, *Commune sanctorum*, misu za pokojne i čitav Ordinarij mise. Misnom propriju nedostaju pristup, graduale, prikazanje, pričesna, tajna i popričesna. Svaka nedjelja i svaki blagdan počinje kolektom. Slijedi poslanica i evanđelje. Na str. 334—342 otišnut je *Pobožni način svetu Mešu vu premišljanju muke Kristuševe poslušati*. Međutim, to nije tada uobičajena pobožnost razmatranja muke Isusove za vrijeme sv. mise. To je tačan prijevod misnog Ordinarija, uz mjestimične male dodatke ili neznatne preinake. Počinje pristupnim molitvama i završava početkom evanđelja po Ivanu. Iza toga slijedi Ordinarij mise za pokojne str. 343—351. U molitvi *Communicantes* izostavlja sva imena svetaca osim Bl. Dj. Marije. Nema molitava *Hanc igitur* i *Quam oblationem*. Pretvorba počinje: »Pri zadnji večerji je vzel Jezuš kruh vu svoje svete ruke...«. Iza riječi pretvorbe dodan je uzdah »Zdravo, o presveto Telo... Zdravo, o neprecenjena Kerv...«. Iza »O Gospone! ja nesem vreden...« oduža molitva pod mešnikovim *Pričešćenjem* ima da probudi želju prijeti presveti oltarski Sakrament. Misna pobožnost završuje molitvama *Naj ti bude, o sveto Trojstvo, Blagoslovi nas, prosimo te, sveto Trojstvo*, početkom evanđelja po Ivanu i zahvalnom molitvom *po sveti Meši*. Na str. 336/337, iza prijevoda liturgijskog teksta »*Dika Bogu na visini*«, uputa *ljubljenom keršćeniku* kako će u red i čin mise umetati kolektu, poslanicu i evanđelje. Kao neke vrste dodatak štampana je na kraju (str. 415—417) *pop evka pri svetoj meši* »Hodte ljudi keršćanski Boga poštuovati« s kiticama za Introit, *Gloria*, evanđelje, *Credo*, *Alduvanje*, *Sanctus*, *Podiganje*, *Agnus Dei*, *Ite missa est*. Svaka kritica završava refrenom *Smiluj nam se Jezuš*.

Dr. Sertić imao je pri ruci samo drugo izdanje ovih *Čtenja i evangeliuma*, objelodanjeno u Zagrebu 1851. Ovo se izdanje od onoga iz godine 1842. razlikuje novijim pravopisom i time što je svakom evanđelju u temporalu liturgijske godine dodana ilustracija u drvorezu. Ovom drugom izdanju kao da nedostaje *Pridavek juternéh mešneh, spovednéh, i ostaléh molitvih* (str. 333—427 u izdanju 1842) gdje se u prvom izdanju nalazio red i čin *bele i černe meše* (str. 334—351). Nedostaje i gore spomenuta *pop evka pri svetoj meši* (str. 415—417). Iz *Kazitelja* na kraju knjige ne možemo ništa razabrati u tom

pravcu, jer nije paginiran i jer nema završetka. Posljednja stranica koju navodi primjerak Sveučilišne knjižnice 16.702 jest 205 s blagdanom *Izvišenja sv. Križa*, a *Čtenja* teku dalje do str. 250 gdje završava *Te Deum laudamus ili čin zahvalnosti*. Ovaj je primjerak uvezan u stari kožnati uvez s željenom kopčom zajedno s Mulihovom *Hranom nebeskom* 1853. Očito se vlasnik Mulihova molitvenika nije mogao zadovoljiti samo sa subjektivnom pobožnošću kod sv. mise, kako je donosi Mulih, ni samo sa subjektivnim, dosta dugačkim molitvama različitim svecima i s misnim popijevkama »Padamo pred tobom vsi«, »Pred tvojim zmožnostijum leži vu prahu keršćanstvo«, »Hodte ljudi keršćanski Boga poštovati«. Zato je dao s Mulihovim molitvenikom uvezati i *Čtejenja i evangeliume* da može zajedno s misnikom pratiti sv. misu.

Izdanje *Čtejenja i evangeliuma* 1842 priredio je vjerojatno Ignac Kristijanović, nećak Tome Mikloušića, veliki pobornik kajkavskog narječja protiv Gajevih »novotarija«. Bit će da je Kristijanović, tada već zagrebački kanonik, priredio i izdanje 1851. S tim će biti u vezi i jezične promjene koje potpuno odgovaraju kasnijem Kristijanovićevu stavu, kad je počeo poprimiti Gajeve »novotarije«, ali se nije odrekao kajkavštine. Možda je i to jedan od razloga što Kristijanovićeve inicijative, koja se toliko svidjela vjernicima, da su *Čtejenja i evangeliumi* u samih 9 godina doživjela dva izdanja, nije nakon Kristijanovića u drugoj polovici 19 st. nastavljena, jer je štokavština u književnom jeziku sve više potiskivala kajkavštinu. Glavni je razlog bio aliturgijski duh koji je zavladao klerom, kako to — uz rijetke izuzetke — pokazuju kajkavski i štokavski molitvenici druge polovice 19 stoljeća, sve do završetka prvog svjetskog rata.⁴⁾ Dvadesetih i tridesetih godina 20 stoljeća ponovno se probudio liturgijski duh, osobito među vjernicima. Hrvatskim prijevodom misala, obrednika, misnih čitanja, polagano im se i oprezno vraćalo ono što im pripada. Vjerojatno je malo tko od onih koji su sudjelovali u tom poslu znao za nastojanje i prve pokušaje da vjernici i na području latinske liturgije, posebice u zagrebačkoj biskupiji,

⁴⁾ Naše molitvenike prve polovice 20. stoljeća analizirao je, gledom na njihov stav prema liturgiji, dr O. Jure Radić OFM u svojoj disertaciji »Liturgijska obnova kod Hrvata«. Iz te analize je očigledno da su kroz to pola stoljeća naši molitvenici stalno, makar dosta sporo, sve više poprimali pečat liturgijske pobožnosti.